

Світлана Ганаба

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕОРЕТИЧНИХ РОЗВІДОК ЕДГАРА МОРЕНА

У статті акцентується увага на необхідності впровадження принципів складного мислення в освітню сферу. Розглядається евристичний потенціал теоретичних розвідок Е. Морена, який є продуктивним у творенні системи превентивної освіти, яка допоможе людині, що живе в умовах мінливого, сповненого ризиків світу, бути успішною.

Ключові слова: інноваційна освіта, складне мислення, ге-штальт, трансдисциплінарний.

Ganaba S. Educational potential of the theoretical investigations of Edgar Moren.

This article pays attention to the necessity of introduction the principles of complex thinking into educational sphere.

Article deals with the evristic potential of theoretical investigations of Edgar Moren, which is productive in creation of system of preventive education, which can help a person living in the world full of risqué, be successful.

Key words: innovational education, complex thinking, transdiscipline, gestalt (pattern).

Ганаба С. Образовательный потенциал теоретических поисков Эдгара Морена

В статье акцентируется внимание на необходимости внедрения принципов сложного мышления в сферу образования. Рассматривается эвристический потенциал теоретических поисков Э. Морена, которые являются продуктивными в формировании превентивного образования, которое поможет человеку быть успешным в условиях меняющегося мира.

Ключевые слова: инновационное образование, сложное мышление, гештальт, трансдисциплинарный.

Сучасна епоха є критичною в загальному процесі переходу до нового типу цивілізаційного розвитку людства. Принципово якісні соціальні зміни, з якими зіткнулося людство на початку ХХІ століття, пов'язані з процесами глобалізації, інформатизації, комунікативної революції. Вони ознаменувалися низкою змін глобального характеру,

що засвідчили про “вселенське неблагополуччя” та зачепили основи людського буття.

Аналіз основних тенденцій та можливих перспектив розвитку людства демонструє, що людям доведеться долати багатоманітність суперечностей, що подекуди набули небезпечного конфронтаційного характеру. Це – суперечності між: локальним та глобальним, одиничним та масовим, унікальним та загальним, матеріальним та духовним, традиційним та інноваційним тощо. Такі періоди людського життя К. Ясперс окреслює поняттям “гранична ситуація”, яка нищить звичний “грунт” людського існування та жорстко впливає на світовідчуття особи [7, с. 232].

Катастрофічні моменти історії, на переконання М. Бердяєва, зумовлюють і катастрофу духу людського, і водночас нові обрії його розвитку, коли той “переживши момент розщеплення і роздвоєння, здатен співставити та протиставити ці два моменти – момент безпосереднього перебування в історичному і момент розщеплення із ним, щоб перейти у третій стан з ним, котрий надає особливої гостроти усвідомлення, особливої здатності до рефлексії і, разом із тим, у ньому здійснюється особливе звернення духу людського до таїни історичного” [1, с. 6].

Фундаментальною відповіддю на виклик епохи, яка здатна забезпечити подальший суспільний поступ, має бути формування нового образу мислення, нових цінностей, нового відчуття і сприйняття, що відповідають сучасним швидкозмінним реаліям. В умовах, коли світ постійно еволюціонує, змінюється, трансформується, на думку Л. Горбунової, ми “маємо знайти свою тотожність як історичну нетотожність, тобто як тотожність, що перманентно долає себе в процесі розвитку, свою ідентичність, як безперервний процес ідентифікації – діяльності, відкритій у не визначеність майбутнього, у яке всі ми закономірно вже залучені” [2, с. 43]. Дослідниця стверджує: “Без кінця озиратися в минуле і лише в ньому шукати свою ідентичність, намагатися протягнути лінію долі з минулого, екстраполюючи її в майбутнє, все одно, що йти вперед з поверненою назад головою, – це заняття щонайменше безперспективне” [2, с. 43].

Сучасне суспільство, здійснюючи радикальний цивілізаційний поворот, загалом характеризується процесом самоорганізації нового типу мислення, яке називається складним. Складне мислення розробляється постнекласичною наукою і реалізується у міждисциплінарних та трансдисциплінарних дослідженнях.

Вагомий внесок у розробку тих чи інших аспектів складного мис-

лення зробили Грегори Бейтсон, Людвіг фон Берталанфі, Нюрберт Вінер, Ервін Ласло, Ілля Пригожин, Едгар Морен тощо.

Метою статті є акцентування уваги на необхідності впровадження принципів складного мислення в освітню сферу на прикладі теоретичних розвідок Е. Морена.

Едгар Морен – французький соціолог та філософ, засновник Центру трансдисциплінарних досліджень, президент Асоціації складного мислення.

Дослідник висловлює переконання, що людині складне мислення не дається від природи, воно формується у процесі життя і велику роль у цьому відіграє освітній ресурс. Мета освіти майбутнього, на думку філософа, навчати такому мисленню, що “має слугувати розумінню ідентичності та розвитку земної свідомості” [5, с. 56].

З безлічі аспектів складності мислення Е. Морен у праці “Метод. Природа природи” виокремлює два фундаментальних. Перший фундаментальний аспект полягає у тому, що будь-яке складне явище, пізнання, мислення містить у собі протиріччя, що не руйнують складне, а створюють його балансуючи на межі хаосу.

Чи породжує складність певний хаос та невпорядкованість? Ні, оскільки твориться складна єдність іншого порядку. Єдність та різноманітність розуміються не як конкуруючі поняття, а як такі, що доповнюють одне одного, при цьому не позбавлені різноманітності та, можливо, і антагоністичності. На цих засадах Е. Морен пропонує таким чином розуміти складне: “Складність виникає в самій серцевині Єдиного одночасно як відносність, співвіднесеність, різноманітність, несхожість, двоїстість, двозначність, невизначеність, антагонізм, і в поєднанні цих понять, які є по відношенню одне до одного додатковими, конкуруючими та антагоністичними. Система – складне утворення, яке є дещо більшим, меншим, іншим порівняно з нею самою. Вона є одночасно і відкритою, і закритою. Не існує організації без анти організації. Не існує функції без дисфункції” [6, с. 183-184].

Дослідник формулює також принципи складного мислення: голографічність пізнання, принцип генеруючої петлі, принцип автеекоорганізації, принцип діалогу і принцип повторного введення в процес пізнання того, хто пізнає. Останній принцип є особливо важливим для педагогічного дискурсу, оскільки засвідчує, що суб’єкт пізнання не просто відтворює об’єктивний, наперед заданий йому світ, а пізнає, конструює, творить. Важливою характеристикою такого пізнавального процесу є та обставина, що відбувається пізнання не лише навколишнього світу, але й пізнання суб’єктом самого себе. “Таїна

світу – в нас самих, ми не надаємо цьому значення і тому вона залишається для нас недосяжною”, – пише Е. Князева [6, с. 19].

Переважно лінійний, детермінований характер сучасної освіти уніфікує навчально-виховний процес, робить його відірваним від реалій сьогодення, зорієнтований на дисциплінарне розгалуження. Фрагментарність освіти зумовлює деформоване бачення реальності і не дозволяє людині адекватно реагувати на калейдоскопічність змін економічного та політичного характеру, екологічну кризу, девальвацію моральних норм та духовних цінностей тощо. Тому першочерговим завданням освітньої сфери Е. Морен вважає подолання розпорошеності знань, яка заважає висвітлити складність та багатогранність людини та світу, у якому вона живе та який творить. Відновлення єдності фрагментарного знання, подолання роз’єднаності знань у природничих та гуманітарних дисциплінах, об’єднання частин в одне ціле зумовить творення в освітній сфері знань з новими якостями, властивостями та характеристики. Такі знання позбавлені уніфікованості, стандартизованості, оскільки їх природа має суб’єктивний характер, вони творяться, а не надаються у “готовому вигляді” людиною. “Істинність цілісності полягає в поділеній на частини індивідуальності (чи проходить крізь неї). Ідея цілісності, тотальності стає більш красивою та багатою, коли вона перестав бути тоталітарною, коли вона втрачає здатність замикатися на самій собі, коли вона стає складною”, – пише Е. Морен [6, с. 163].

Другим фундаментальним аспектом складності в мисленні автор називає холізм – поєднання частин та елементів в ціле. Мова йде не про формування певного спрощеного універсального знання, а про творення цілісності знань на основі пошуку вузлів комунікації як стратегічних пунктів об’єднання розрізнених знань, їх взаємодії. Спосіб, який дозволить зв’язати частини в ціле, а ціле з частинами, створює певний образ-гештальт. У перекладі з німецької “гештальт” означає “конфігурацію” чи “паттерн”. Конфігурація знань уявляється певним циклом, об’єднанням, що не зводиться до єдиного смислу, а навпаки, спонукає до нової їх рефлексії. Сприйняття образу виникає в цілому і є неподільним, оскільки втрачається образ. “Процес запам’ятовування виражає генеративний потенціал нашого мозгу – трансформувати феноменально реальне в образ, а лише потім відтворити, регенерувати цей образ”, – пише Е. Морен [6, с. 379]. Таке розуміння природи сприйняття, пізнання, сприйняття знань передбачає зміну конфігурації навчальної діяльності. Гештальт-освіта розглядається як передача цілісних блоків інформації, системи структурува-

них логічно-графічних схем, паттернів мислення тощо. Як приклад досвід російських науковців Аркадія та Олени Егідесів, які у книзі “Лабіринти мислення, або вченими не народжуються” представили спосіб унікального засвоєння матеріалу будь-якої складності шляхом логічно-графічного структурування. Дослідники висловлюють переконання, що спростувати необхідно не думку, а її викладення, пояснення [3, с. 3].

Нові підходи до освіти вимагають нових, таких, що відповідають рівню сьогодення, способів передачі і трансляції знань. Змінюються уявлення про методи пізнання знань. Метод розглядається вже не як визначений а рїгої шлях, а як прокладання цього шляху. З цього приводу Е. Морен підкреслює, що метод має формуватися, визначатися лише в процесі дослідження: “З самого початку слово “метод” означало “прокладання шляху”. Але тут ми трактуємо метод як просування вперед без дороги, прокладання дороги в процесі просування по ній” [6, с. 44]. Це не конкретна, а загальна програма дослідження і дій. Метод визначає лише магістральний напрямок пошуку. Метод, на думку дослідника, це те, що вчить нас навчатися. Оскільки не існує “дзеркального” відображення об’єктивного світу, то пізнання завжди є певною його констукцією.

Таке розуміння методу пізнання певною мірою протистоїть уніфікованим способам здобуття та передачі знань, які зводяться до певної суми “технічних” рецептів, правил та приписів їх реалізації. Єдино вартісним визнається те знання, яке живиться невизначеністю, спонукає до пошуку, аналізу, нової інтерпретації, формування нової знанневої конфігурації. “Знання, що вважаються визначеними... – можуть бути відкинуті, зруйновані, перетворені у шум в результаті виторгнення нових знань”, – пише Е. Морен [6, с. 406].

Пошук нових методів зумовлено і зростанням кількості інформації та збільшення різнопланового знання, яке перевищує усі можливості сприйняття, розуміння, осмислення його людським мозком. Таке явище сучасні дослідники окреслюють поняттями “інформаційний вибух” та “інформаційна криза”. Які шляхи виходу з цієї ситуації? Першим є шлях пошуку універсального знання, що має спрощений характер і “завжди скриває труднощі пізнання, тобто супротив, який полягає у тому, що реальне протистоїть ідеї: вона завжди є абстрактною, бідною “ідеологічно”, вона завжди є спрощеною” [6, с. 34]. Спрощення передбачає роз’єднання, творення замкнених відокремлених сутностей, що зводяться до простих елементів та відкидання того, що не вписується у лінійну систему. Редукція і спрощення – необхідні елементи для

процедури аналізу, не можуть бути головними рушіями дослідження та пояснення явищ, оскільки відсікають, нівелюють все те, що не підлягає спрощенню, все те, що має складну організацію.

Будь-яка система, яка має за мету логічно пояснити увесь світ, є надто раціоналізованою та “мертвою” структурою, що продукує скам’янілі думки, знання, що значною мірою не здатні вступити в комунікацію з життям. Об’єктивне, позбавлене людського виміру та її ціннісних орієнтацій знання є “відчуженим”.

Інший спосіб зумовлений складним мисленням та баченням світу. Він передбачає не лише трансляцію нових знань, не лише вміння мислити певним способом, але й вміння і навички способів мислення, переключення з одного гештальту на інший, що передбачає внутрішню поліваріантність мислення та світосприйняття. “Сама природа реальності з іманентною присутністю її складності і багатоманітності, в той же час з її глибокою єдністю, вимагає виходу за межі окремих наук”, – пише Е. Морен [6, с. 22]. Дослідження, які виходять за межі конкретних дисциплін, відбуваються крізь дисциплінарні межі, окреслюються поняттям трансдисциплінарність. На думку філософа, трансдисциплінарність є ключовим поняттям при окресленні інтеграційних процесів у науці та освіті, оскільки створює новий інтелектуальний простір. Трансдисциплінарний комплекс є одночасно відкритим і закритим. Відкритість зберігається щодо нових когнітивних схем, що переносяться з суміжних дисциплін. Замкнутість виявляється тоді, коли трансдисциплінарний гештальт має захистити свій специфічний предмет й ракурс дослідження.

Дослідник у зв’язку з цим пропонує переглянути термін “енциклопедія”, що має трактуватися не в накопичувальному та в алфавітному значенні, а як “ен-цикло-педія” – тобто оволодіння знаннями, встановлення зв’язку між розрізненими точками зору при засвоєнні знань, перетворення їх в активний життєвий цикл” [6, с. 41].

Впровадження дослідницьких напрацювань Е. Морена в освітню сферу дозволить створити систему превентивної освіти, яка допоможе людині, що живе в умовах сповненого ризиків світу, бути успішною. Ці обставини зумовлюють необхідність переходу до нової освітньої парадигми, яка дозволяє відмовитися від редукціонізму та лінійності на користь гармонії, цілісності, різноманітності, орієнтує людину на постійне творення та засвоєння світу, розвиває пошукові інтенції, здатність самостійно приймати рішення, бути винахідливою та творчою.

У межах освітньо-культурного простору людина не розуміється “віддзеркаленням” світу, вона отримує пасіонарну здатність твори-

ти себе та світ навколо себе, існує у світі, а світ у ній. Провідною ідеєю освіти визнається людина дослідницької позиції, яка здатна зробити вибір, бути відповідальною за власні прорахунки, рішення, ризиковані вчинки тощо. Її діяльність спрямовується у напрямку від “споживання” готової інформації до її творення. Така людина виявляє здатність адекватно сприймати й аналізувати, ухвалювати рішення та досягати поставлених цілей у складному, мінливому світі, що само організується, оскільки володіє нелінійним мисленням. Змінюються обриси освітньої сфери, яка, на переконання Е. Морена, “не впорядковує, а організовує, не маніпулює, а встановлює комунікативний зв’язок, не керує, а надихає”[6, с. 435].

Отже, власне складне мислення, що розкриває та розвиває особистість учасників навчальної взаємодії, відповідає сучасному етапу розвитку науки та інноваційному розвитку суспільства загалом. Інноваційність суспільства полягає, насамперед, у створенні можливостей для реалізації потенціалу кожної особистості, її постійного розвитку та саморозвитку. Своєю чергою, інноваційний соціум може бути породжений через формування освітнім ресурсом нелінійного складного мислення.

Література:

1. Бердяев Н. Смысл и назначение истории / Николай Бердяев. – М. : Мысль, 1997. – 365 с.
2. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи / Людмила Горбунова // Філософія освіти. – № 1 (6). – 2007. – С. 40-55.
3. Егидес А. Лабиринты мышления, или учеными не рождаются / Аркадий Егиденс, Елена Егиденс. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2004. – 320 с.
4. Князева Е. Н. Эдгар Морен в поисках метода познания сложного / Е. Н. Князева // Морен Э. Метод. Природа природы. – М. : Прогресс – Традиция, 2005. – С. 26.
5. Морен Э. Образование в будущем: семь неотложных задач / Э. Морен // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 24-96.
6. Морен Э. Метод. Природа природы / Э. Морен. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Наука, 1991. – 680 с.

Стаття рекомендована до друку ухвалою кафедри філософських дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, протокол № 5 від 29.12.2010 року